
Kaiser Elke

Studien zur Katakombengrabkultur zwischen Dnepr und Prut

Archeologie in Eurasien. — Band 14. — Mainz am Rhein, 2003. — 425 S.

Праця Т.Б. Попової «Племена катакомбної культури» (1955) на багато десятиліть стала настільною книгою для фахівців. Але час вніс значні корективи в її побудову: поточнювалися територіальні кордони й хронологічні межі, етапи розвитку, кількість культур (варіантів) тощо. Та змінилося й саме поняття «катакомбна культура», і все більшого поширення набуло визначення «катакомбна культурно-історична спільнота».

Проте дослідження з цієї тематики на сьогодні мають переважно регіональний характер, вони стосуються території Подоння, Північного Кавказу, Поінгулля, Приазов'я, межиріччя Дунаю та Дністра тощо (праці С.Н. Братченка, В.Я. Кияшка, О.Г. Шапошникової, С.М. Санжарова, В.А. Дергачова, Г.М. Тощева). Узагальнюючі дослідження відсутні. Достатньо сказати, що в серії «Археология СССР» (пізніше «Археология»), перший том якої вийшов ще 1981 року, не видано лише один — «Эпоха бронзы Евразийских степей».

Монографія Е. Кайзер є першою працею, в якій подано загальну характеристику катакомбних пам'яток межиріччя Прута й Дніпра, себто території, де матеріали цього часу почали масово вивчати лише з 1960-х рр., хоча автор не обійшла увагою пам'ятки інших суміжних регіонів.

Вихід роботи Е. Кайзер — значне явище у вивченні катакомбної тематики. Вона дуже важлива, оскільки розуміння багатьох проблем Європи бронзової доби пов'язано з вивченням степових культур, інформація про які не вповні доступна неросійськомовним читачам. У монографії послідовно висвітлено історію дослідження пам'яток вказаного регіону, основні проблеми вивчення, подано різносторонню характеристику пам'яток і різних категорій інвентарю, розглянуто питання періодизації та хронології, контактів носіїв катакомбних традицій з навколишнім світом на всіх етапах їхнього розвитку.

© Г.М. ТОЩЕВ, 2010

Праця складається з восьми розділів, великої кількості ілюстрацій і різноманітних додатків, вельми ретельно виконаних.

У перших двох розділах (S. 2—17) висвітлено завдання дослідження, детально викладено історіографію питання й охарактеризовано джерельну базу. Всього залучено 1047 комплексів із 313 пунктів, зосереджених у 12 районах концентрації пам'яток: Північна й Південна Молдова, Одеська обл., Поінгулля, Кіровоградська обл., Криворіжжя, Нікопольщина, область оз. Солоне, правий і лівий береги Запоріжжя, Орільсько-Самарський район. За межами залишився Крим, але його найяскравіші матеріали вибірково використано дослідницею.

Третій розділ (S. 18—26) присвячено огляду відомих уявлень про природу і клімат у період існування носіїв катакомбних культур.

Дослідження базується на матеріалах поховальних пам'яток, різнобічна характеристика яких, на думку автора, із залученням інших даних, дозволяє зробити висновки історичного характеру (S. 26). Розділ 4 присвячено опису поховального ритуалу і виявленню особливостей регіональних груп. Видається, що в цьому розділі краще було б поміняти місцями підпункти 3.3 і 3.4, 3.5. Логічніше було б також розділ 7 розмістити після розділу 4, а питання хронології (розділ 5) розглядати в кінцевому розділі після характеристики і співставлення матеріалів, огляду проблеми зв'язків і контактів. Додамо, що розділ 7 якоюсь мірою виглядає штучним, складається враження про серію об'єднаних нарисів. Адже у них висвітлюються певні деталі, що стосуються проявів тих чи інших особливостей поховального ритуалу. Через те цілком природно було б їх включити до відповідних частин розділу 4.

Проблеми релятивної та абсолютної хронології розглянуто в розділі 5 (S. 49—78). Головну увагу приділено даним радіовуглецевого аналізу. Зіставлення відомих і нових матеріалів дозволило автору зробити висновок про співіснування у низці районів ямного та

катакомбного населення, що доводиться й археологічно. Наведено шкалу абсолютного датування ранніх і пізніх катакомб. У цьому найбільш ґрунтовному розділі із залученням нових даних підсумовано практично всі відомі розробки.

У розділі 6 детально охарактеризовано категорії інвентарю: кераміку, вироби з металу, каменю, кременю й кістки.

Кераміку поділено на: орнаментовані горшки (14 основних форм) і неорнаментовані (12 провідних форм); округлобокі (?) посудини (Kürbisförmige Gefäße) двох різновидів; амфори двох варіантів; посуд з ручками, чаші з ручками або виступами (кнопками) — вісім форм із варіантами для першої; неорнаментовані чаші — шість головних форм, круглодонні посудини (Abb. 41) — три форми.

Запропонований автором принцип класифікації дещо незвичний, і відрізняється від відомих на сьогодні типологій кераміки. В одному випадку критерієм для впорядкування посуду обрано таку ознаку як форма, в іншому — наявність орнаменту, в третьому — наявність рельєфних виступів. Достатньо сказати, що посуд одного типу може бути і з орнаментом, і без нього. Додамо, що гострореберна посудина із насипу кургану біля Кінських Раздорів (S. 97, Abb. 39, 8) відносяться до зрубної культури, якій властиві різні варіації такого типу, рівною мірою як і посудина на цьому рисунку (7) не відноситься до типу чаш. Сумнівним є і зарахування до цієї форми серії банкоподібних посудин на Abb 40, 4—5, 7—8. Мабуть, при макетуванні стався збій, інакше не можна пояснити окремі огріхи і неточності в підписах до рисунків (Abb. 30, 2; 34, 6; 41, 3 та ін.). Також зауважимо, що деякий посуд не охоплює частину типів катакомбної кераміки. Додамо, що низка показових зразків походить зі зруйнованих комплексів або тих, у яких позу кістяка не встановлено.

Загалом найбільше вагомий підрозділ 1 розділу 6 (S. 81—120) вимагає певного уточнення і коригування. Стосовно кожної іншої категорії виробів наведено відомі точки зору, конкретні приклади й порівняння, висловлено особисту думку. Приміром, у підрозділі 6.6 «Вироби з кістки» (S. 209—230) послідовно висвітлено усі категорії: прикраси в складі намиста, каблучки, молоточкоподібні шпильки, гральні кості тощо. Наведено класифікацію та рисунки показових поховань, зведені таблиці комплексів.

За цією схемою охарактеризовано й вироби з інших матеріалів.

Відзначимо, що більш наочним було б співставлення показових таблиць із матеріалами, характерними для катакомб зі скорченими кістяками (ранні) та випростаними (пізні). Подібний принцип ілюстрування переконливо показав би спільні, і відмінні риси між цими групами (культурами).

Нині стосовно так званих інгульських пам'яток існує дві думки — пізня фаза катакомбної культури від Попруття-Подніпров'я до Донеччини і Міуського півострова або окрема культура (місцева або прийшла — окреме питання). Е. Кайзер розглядає катакомбні пам'ятки з випростаними кістяками як локальну групу (локально-хронологічний варіант) між Дністром і Дніпром. Насправді її кордони набагато ширші, і видається можливим подібні пам'ятки розглядати в межах пізньокатакомбного горизонту, витоки якого ще слід з'ясувати.

Розділ 8 присвячено міжрегіональним контактам. Автор доходить цілком закономірного висновку щодо незначного впливу культур Кавказу на степове населення у добу середньої бронзи, підтверджуючи свої висновки конкретними прикладами. Окремі знахідки могли потрапляти опосередкованим шляхом. Залучаючи матеріали Балкано-Подунав'я і Карпат, Е. Кайзер підтверджує висновок про майже повну відсутність контактів між катакомбними племенами і населенням Південно-Східної Європи.

Праця добре ілюстрована, супроводжується таблицями і рисунками, довідниками і покажчиками. Вдала система картографування дозволяє легко орієнтуватися в додатках.

Завдяки вміщеним наприкінці монографії додаткам (S. 404—425) вперше оприлюднено масиви катакомбних пам'яток у Побужжі (40 комплексів), Нижньому Подніпров'ї (26), Південній Молдові (13). Детальний опис поховань і супроводу наочно підтверджують низку тих чи інших висновків дослідниці.

Слід віддати належне ерудиції автора, її детальним знанням джерел і літератури. Читач отримує повне уявлення про наявні напрями у вивченні катакомбного феномену, розробки дослідників, відомі поховальні різночасові пам'ятки, рівень їх вивчення та сучасні інтерпретації.

Дуже ретельно оформлено бібліографію, яку доведено до 2001 р. Огріхи поодинокі. Окремі

недоліки складають описки(?), пропуски окремих пунктів у покажчику знахідок, у структурі дослідження, огріхи з матеріалами, які загалом не знижують високий рівень праці. Монографія є своєрідною, найповнішою «катакомбною енциклопедією», на сторінках якої різною мірою підняті різні аспекти вивчення пам'яток цієї культури між Прутом і Дніпром, включаючи суміжні території.

Е. Кайзер протягом багатьох років ґрунтовно опрацювала величезний пласт і опублікова-

них, і архівних матеріалів у наукових установах України й Молдови. Її розробки проблем середнього та пізнього періодів доби бронзи східноєвропейських степів уже знайшли відображення у низці статей, а тепер і підсумовані в узагальнюючій праці.

Висловлені зауваження у жодному разі не зменшують високого рівня праці Е. Кайзер, котра в черговий раз засвідчила високий професіоналізм учнів наукових шкіл В. Терзан і Б. Хензеля.

Г.М. ТОЩЕВ

Надійшла 08.10.2009